ئەرکەکانی زمان لە ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستیدا.. عەبدوڵا سەڵمان(مەشخەڵ)

بەرایی

زمان وەک خۆی، کە لە وشە و ئاماژە پێک دێت و بەشێوازی دەربڕین و بونیادییەکەی جا بە قسەکردن بێت یان بە نووسین یان بە هێما، میتۆدی بنەڕەتی سیستەمی کۆمینیکەیشنی ئینسانەکانە. جگە لە هۆکاری تێگەیشتن و زانیاری گۆڕینەوە، دەروازەیەکیشە بۆ گوزارشتکردن لە ناخ و دڵ و بیر و باوەڕ. زمان جیاوازییەکی بنەڕەتی هەیە لەگەڵ سەرخانی کۆمەڵگە و بەرهەمی سەرتاپای مێژووی کۆمەڵگە و هەروەها بەرهەمی چینێکی دیاریکراوی کۆمەڵگە نییە، بەڵکوو بەرهەمی سەرتاپای کۆمەڵگەیە، بەرهەمی هەموو چینەکانە کە بە هەوڵ و کۆششی سەدان نەوە هاتۆتە بوون(١)زمان دەتوانێت ئاراستە ببەخشێتە کایەکانی پەروەردە و فێرکردن و ئەدەب و ڕۆشنبیریی. لەوەشەوە بەهۆی بیر و ئایدیۆلۆژیا جیاجیاکانەوە ئاراستەکردنی تەواوی کۆمەڵگە ڕووەو داهاتوو ڕێنوێنی بکات. ئەوەی زمانیش ئاراستە دەکات بریتییە لە هۆش و تێگەیشتن لە ئاریشەکانی ژیان و کۆمەڵگە. ئەگەر زمان لە کۆمەڵگە دەربکێشیت، لەوانەیە ئیتر ژیان شێوازێکی تر وەربگرێت. واتە زمان کۆدی بەرزی ژیانی ئینسانە لەم سەردەمە پڕ لە کێشمەکێشەدا. شوناسی زمان و ئەرکەکانی لە کۆمەڵگەی هاوچەرخی ئەمڕۆ، سنوورەکانی نەتەوە و ئایین و کلتوور و فەرهەنگ تێدەپەڕێنیت و دەتوانێت وەک ئامڕازێکی یونیڤێرساڵ بجەنگێت. زمان هەروەک ئاماژە ڕۆڵی یەکلاکەرەوە دەبینێت لە کار و پرۆسەی کاردا. ئەمڕۆ زمانی کۆمیونیکەشن خەریکە تەواوی بازاڕی ڕیکلام و پرۆسەی بەرهەمهێنانی بازرگانی دەخاتە ژێر هەژموونی خۆیەوە. لەم نێوەشدا زمان نەک لە ئەرکە سروشتییەکەی خۆی دوورخراوەتەوە، بەڵکو لەلایەن سیستەمی سەرمایەداری چاوچنۆکەوە دووچاری ستەم بۆتەوە. هەرچەند ئەم پرسە فرە ڕەهەند و فرە ئاراستەیە و پەلوپۆ دەهاوێت بۆ زۆر قوژبن و کەلەن، کە ئاوڕلێدانەوەی لەتوانای ئەم کورتە وتارەی مندا نییە. بەڵام ئەوەی من دەمەوێت فۆکسی لەسەر بکەم ئەرکی بونیادی زمانە لە ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستیدا.

بونیادی نووسین و کارگەریی زمان

ڕەخنەگری بەناوبانگی مارکسیستی بلیخانۆف پێی وایە کە زمانی دەقی ئەدەبی و شێوازەکەی و پێکهاتەکەی و شێوەی ئیستاتیکییەکەی، ناوەڕۆکی دەقەکە دیارییان دەکات، واتە بەو تێڕوانینەی کە نووسەر بە واقیع دەستەبەری دەکات، بەو ئەزموونەی کە هەیەتی و بەو ئایدیۆلۆژیایەی کە گوزارشتی لێوە دەکات. (٢) ئەمەش واتا زمانی دەق ناکەوێتە دەرەوەی پەیوەندی دیالێکتیکی نێوان شێوە و ناوەڕۆکەوە. ناوەڕۆکی دەقی ئەدەبی لەلێکدانەوە و شڕۆڤەی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی ڕۆڵی دزاینکەر دەبێنێت، بەوشێوەیەکی تر جووڵەی نووسەر لە ململانێی خەباتی چینایەتی و هەروەها ئینتمای نووسەر بەو ململانێیە دەتوانێت ڕۆڵی یەکلاکەرەوە ببینێت لە دیاریکردنی زمانی نووسین. کاتێک باس لە زمانی نووسینی دەقی ئەدەبی دەکەین، واتا ئەمە قسە لەسەر ڕۆڵی کۆمەڵایەتی نووسین دەکەین. ئەم ڕۆڵە کۆمەڵایەتییەش ئایدێندتی خۆی لە ئینتمای نووسەر بە خەباتی چینایەتییەوە وەردەگرێت. واتا بەوپێیەی کە زمان ئامرازێکی گوزارشتی هەست و تێڕوانینە چینایەتییەکانە، بەو ئەندازەیەش ئەرکێکی سۆسیۆلۆژیانە لە ئەستۆ دەگرێت لە دیاریکردنی شوناسی دەق و جووڵەی نووسەر و ئەدیب لە خەباتی چینایەتی. لێرەدا نموونەیەک دەهێنمەوە: وەکچۆن باسکردنی پایز و سەفەر و ئێوارە و کۆڵان هیچ شیعرنووسێک ناکات بە شاعیر، ئەگەر خەیاڵ و زمانی نووسەر نەتوانێت شیعرییەت لەوشەکان بەرجەستە بکاتەوە، ئاواش بەکاربردنی وشەگەلی وەکوو زەحمەتکێش و کرێکار و ئایار و سەرمایەدار ناتوانێت بیکات بە شاعیری کرێکاریی بە ئینتمای شاعیر بە خەباتی چینایەتی و پەیوەستبوون بە ململانێی نێوان کار و سەرمایە. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی لەناسینەوەی چینەکان و ململانێیە کۆمەڵایەتییە – چینایەتییەکاندا پەیوەستە بەبادەستی خۆی بنوێنێت. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی بۆرژوازی کە زمانێکی بێناوەڕۆک کە کۆنەپەرستانەیە ئیشی پاراستنی بەرژەوەندی چینایەتی سەرمایەدارانە بۆیە زمانناسان و زانایانی بۆرژوازی دڵنیایی دەدەن بەوەی کە بیردۆزەکانیان و نووسینە زمانەوانییەکانیان هیچ مەترسییەکیان نە بۆ خوا و نە بۆ سەرمایەداری نییە. هەرچی زمانی شۆڕشگێڕانەی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستییە بەپێچەوانەوە ئیش لەسەر بەتاڵکردنەوەی سیحری بەها بۆرژوازییەکانی نێو دەق دەکات و هەوڵ دەدات خوێنەر لەو وەهمانە دەرباز بکات. ئەگەر لە زمانی ڕەخنەدا هەمیشە دەستێکی نادیار وەسفی خۆی بکات، ئەوا لە زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستیدا دەستە نادیارەکە بەرژەوەندییە چینایەتییەکانی پرۆلیتاریایە دژ بە سەرمایەداران.

لەلایەکی تریشەوە کاریگەری زمان لەسەر خوێنەر و هەروەها

ڕەنگدانەوەی ئەو کاریگەرییە لەسەر پانتایی زەین و بیرکردنەوەی ئینسانەکانی کۆمەڵگە بەئاسانی هەست پێدەکرێت، بەتایبەتی ئەوکاتەی زمان دەبێتە بەشێکی دانەپچراو لە پرۆسەی بەرهەمهێنان و بازرگانی. ئەم پرۆسەیەش لەم سەردەمی جیهانگیرییە و گەشە خێراییەی تەکنەلۆجیا چەند بەرابەر بۆتەوە و سنوورەکانی زمانی لۆکاڵی و جیهانی کاڵ کردۆتەوە. زمان تواناکانی ئێمە لەسەر تێگەیشتنی جیهان و بیرکردنەوە لە جیهان سنووردار ناکات، بەڵکوو هۆش و بیرکردنەوەمان لەسەر لایەنە دیاریکراوەکانی جیهان چر دەکاتەوە. چەندین نموونە هەیە دەربارەی چۆنیەتی کارگەری زمان لەسەر هۆشمەندی.(٣) چونکە هەر زمانێک نەک هەر بە تەنها زمانی ئینگلیزی، بەڵکوو تەنانەت زمانی کوردیش کە زمانێکی لۆکاڵە و پێشکەوتوو نییە، ڕەنگدانەوەی بەهاکان و ئەوتێڕوانینەیە کە ئێمەی کوردزمان بڕوامان پێیەتی.
.

ئەرکەکانی زمان لە ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستیی

زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی، زمانی جنێو و تەشهیر و سووکایەتی پێکردن نییە و لەهەمان کاتیشدا زمانی ستایش و پیاهەڵدان و نازکێشانی نووسەران و ئەدیبان نییە. بەڵکو زمانێکە ئیش لەسەر دۆزینەوەی کۆدەکانی دەق دەکات لەپەیوەند بەجیهانە بەرفراوانەکەی ململانێی چینایەتی و ئاریشە ئیستاتیکییەکان. ئیش لەسەر کەشفکردن و نیشاندانی ئاماژە چینایەتییەکانی ناو دەق دەکات. ئەو ڕایەڵە هەستیانە دەبینێتەوە و نیشان دەدا کە دەقێک نادیارانە و ناڕاستەوخۆیانە لەخۆیدا بەرجەستەی کردوونەتەوە و ڕێگیان بەنێو ڕستە و پەرەگرافەکاندا ڕۆچووەتە خوارێ .

ئەم زمانە زمانێکی تێکچڕژاو و ئاڵۆز و ناڕوون نییە، بەڵکو بەوپەڕی سادە و تووندتۆڵ و تەکمەییەوە پشت بەستوو بەو باوەڕەی کە دەبێت بۆ خوێنەرانی کرێکار (کرێکارێکی هۆشیار) بنووسرێت. بابەتی خۆی بە ئارگیومێنت دەخاتە بەر دیدەی خوێنەرانی. زمانێکە دوور لە درێژدادڕی و بگرەوبەردەی بێسوود و بێبەها، دەقی ئەدەبی دەخوێنێتەوە و ئەوەی پێویست بێت لە بارەیەوە نیشانی دەدات. بێتووش و بەبێ ڕەچاوکردنی هیچ پرەنسیپێکی ڕەخنەیی تەقلیدی بۆرژوازی، ئەرکەکانی خۆی ، ئەرکە ئیستاتیکییەکانی خۆی ڕایی دەکات.

زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی هەڵگری کۆمەڵێ کۆد و ئاماژە و ئاماژە پێدراوە کە لە کۆی خۆیدا میتۆدێکی زانستی لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەیە و لە دووتوێی دەقی ئەدەبیدا وەک پشکنەری کارەبا، پشکنین بۆ تەزووی هەستە چینایەتییەکانی یەکە بە یەکەی وشەکانی

نێو دەقە ئەدەبییەکە دەکات و هەڵیان دەسەنگێنی و دۆخی چینایەتی و ئیستاتیکییەکانیان دەستنیشان دەکات.

ئەرکێکی تری زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی خۆپاراوتنە لە وشە و گوزارشت و فرەیزە فیئوداڵی و بۆرژوازییەکان و بەکاربردن و جێخستنی ئەو وشە و گوزارشتانەیە لە ئەدەب. لەهەمان کاتیشدا ڕۆڵێکی بەرچاو دەگێڕێ لە ڕەخنە لە ناواخنی زمان و دەربڕینە فیئوداڵی و بۆرژوازییەکان کە پڕن لە وشەگەلی لێوڕێژ لە سووکایەتی و بێحورمەتی بە ئینسان و زیندەوەرانی تر. ڕەخنەگرتن لە شوبهاندنی ئینسان بە سەگ و کەر و چەقەڵ و ڕێوی و گورگ و ناونانی مرۆڤ بە ناو و ناتۆرەی کۆمەڵایەتی ناپەسند و لکاندنی سیفەتی بەمانا بە مرۆڤەکانەوە تا دەگات بەوەی لە دەربڕینەکاندا ئینسان زەلیلی زمان دەکەن. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی دەبێت بکەوێتە ئەودیو سنوورەکانی سووکایەتی و ئەم سووکایەتییەش لەهەر دەقێکی ئەدەبیدا بوونی هەبێت بکوتێتەوە، بەمەش زمانی خۆی لە خەتە چینایەتییەکانی بۆرژوازی پاک دەکاتەوە و بە وشەگەلی پڕ لە هەستی ئینسانیی وەک پێدانی ئەکسجین بە کەسێکی نیمچەخنکاو جوان دەگەشێتەوە و باڵا دەکات.

زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی زمانێکە نامۆ نییە بە زمانی دەق و تەنانەت بە زمانی نووسینی وتاری سیاسی و تەحریزی. ئەم زمانە پشت بە ئەو هاوکێشە ئیستاتیکیانە دەبەستێت کە ڕەخنەگر وەک مەبنای ئیش لەسەر کردن دێتە ئەژمار. ڕەخنەگری ئەدەبی مارکسیستی دەبێت خاوەن زمانێک بێت لە نووسین، توانای قەناعەت پێکردنی خوێنەری لەئاستێکی بەرزدا بێت. زمانێک توانای شیتەڵکردن و ئینجا لێکگرێدانەوەی هاوکێشەکانی نێو دەقی ئەدەبی هەبێت بەو ئاراستەیەی کە خزمەت بە بزووتنەوەی ئەدەبی مارکسیستی بکات. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی بەچەندین ڕایەڵە بە زمانی سیاسەت و نووسینی وتاری سیاسی نییە. بەوپێیەی کە ئەدەب وەک دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی بەرهەمی پێویستی ململانێی نێوان چینەکانی کۆمەڵگەیە، ئەو زمانە خۆی لەقەرەی گەلێ مەسەلە و ئاریشە و بابەت دەکات کە سیاسین. بەواتایەکی تر لەجیهانی واقیعدا سنوورێک بوونی نییە لەنێوان زمانی ئەدەبی و زمانی سیاسی. ئەم دوو زمانە لێکهەڵپێکراون و لەزۆربەی قۆناغەکانی ژیانی کۆمەڵگە وەک یەک زمان دەردەکەون. هەر بۆیەش گەلێ سیاسەتمەدار هەیە ئەدیبن و گەلێ ئەدیب هەن سیاسەتیش دەکەن و وتاری سیاسیش دەنووسن.

وەکچۆن ناوەڕۆکی دەقی ئەدەبی لەگۆشەنیگای هەڵسەنگاندنی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستییەوە گرنگە و گرنگترین شوێنی نەشتەرگەری ڕەخنەیە، ئاواش فۆرمی ئەدەبی کە زمان خۆی بەشێکە لەو فۆرمە،

شوێنی ئیشی ڕەخنەیە. ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی ئەرکییەتی زمانی دەق و نووسین بەردەوام لە بەردەم شیتەڵکردندا دابنێت و بایەخی زۆر جیدیی پێبدات. ئەوکاتیش ئەرکی ڕەخنەگری مارکسیست لەوانەیە زۆر ئاڵۆزتر بێت کاتێ لە هەڵسەنگاندنی ناوەڕۆکەوە بەرەو هەڵسەنگاندنی شێوە وەردەچەرخێ.(٤) چونکە پانتایی ئیشکردنەکەی ڕەخنە دەگۆڕێت.

ڕۆڵی کلتوور لە ئاراستەکردنی زماندا

زمان و کلتوور لە کارلێکەری بەردەوامدان لەگەڵ یەکتر. کلتوور زمان بەڕێڕەوێکدا دەبات کە بەپێی پێویستی گەشەی خۆی لەقالبی دەدات. بۆیە گوزارشتە زمانەوانییەکان، فرەیزەکان و تەنانەت وشەکانیش گوزارشتن لە دۆخێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری وسیاسی دیاریکراو. گومانی تێدا نییە کە مرۆڤەکان لە کۆمەڵگەکان پەیوەستن بە کلتووری کۆمەڵایەتی و ئاستی ژیاریی ئەو کۆمەڵگەیە و هەروەها بە ململانێی نێوان کار و سەرمایە لەو کۆمەڵگەیەدا. بۆیە دەبینین کلتوور بەتۆخی کاریگەری هەیە بەسەر ژیان و نووسین و زماندا. هەر لەناونانی مرۆڤ و شتەکانەوە بگرە تا دەگاتە بڕوا هێنان بە وەهم و خورافە و ئەفسانە دروستکراوەکان. کاریگەری کلتوور لەسەر زمان یەک لایەنانەیە و ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی دەبێت ئەو کاریگەرییە تاک لایەنییە ئاوەژوو بکاتەوە و بەزمانە خۆی واتە بەزمانی ڕەخنەی مارکسیستی ئەو هەژموونی ئەو کاریگەرییە کاڵ بکاتەوە و تەنانەت هەڵیگەڕێتەوە و بتوانێت کلتوور بەرەو ئاراستەیەکی تر ببات. دیارە ئەم ئەرکە تەنها بە زمان جێبەجێ ناکرێت و گەلێ هۆکاری تر هەن کە ڕۆڵی گرنگ دەگێڕن لەم پرۆسەیەدا کە ڕەنگە باسکردنیان لەم کورتە نووسینەدا پێویست نەبێت. وەکچۆن لەنێو هەناوی زماندا بەتایبەتی لە نووسینی دەقی ئەدەبیدا لێکچواندن و میتافەر و ..تاد هەن. ئاواش زمان ڕەنگڕێژە لە ئیدیۆم و پەندی پێشینان و قسەی نەستەق کە ئاوێنەی ڕووی کۆمەڵەن بە باری چاک و خراپییەوە. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی زمانێکی کلتووری کۆنسەرڤەتیڤ نییە، بەڵکو زمانێکە پشت بەستوو بە لەکەپوورێکی گەورە و فراوان لە وتزا و فرەیز، کە ڕۆڵی کلتوور دەنەخشێنن لە ئاراستەکردنی زماندا. زمانی دەربڕینی کلتووری ئینسانیی و دەستکەوتە زانستییەکان و گەشەی تەکنەلۆجیا کەم تا زۆر ئاشنا و تەبان بە زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی. لە فەلسەفەی مارکسیزمدا، باڵادەستی فەرهەنگی باڵا دەستی چینی دەسەڵاتدارە بەسەر کۆمەڵگەوە، باڵادەستییە بەسەر بیروباوەڕ و لێکدانەوەکان و بۆچوونەکان و بەها و نەریتەکان.(٥)

ئەم باڵادەستییە، هەیمەنەیە بەسەر کلتوور کەزمان ئاراستە دەکات. نابێت ئەوشمان لەبیر بچێت کە بەوپێیەی کۆمەڵگە چینایەتییە و چینە سەرەکییەکانی کۆمەڵگە بە پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان لە ململانێدان، بەوجۆرەش زمان لە پرۆسەی پاراستنی بەرژەوەندییەکان بەشدارە و تەنانەت زمانیش هەرچەندە زمانی سەرجەم کۆمەڵگەیە، بەڵام بەرژەوەندی چینایەتی چینە کەمایەتییەکانی پێ دەناسرێتەوە. زمانێک کە گوزارشت لە خەبات و تێکۆشانی کرێکاران دەکات لە کۆمەڵە دەبڕیندا جیاوازترە لە دەربڕینی زمانێک کە بەرگری لە بەرژەوەندی بۆرژوازی دەکات. چونکە تەمەنی زمان بەقەد تەمەنی هۆشیارییە. زمان وەکو هۆشیاری تەنها لەپێداویستییەوە دێتە ئاراوە. بەوپێیەی هۆشیاری هەر لە سەرەتاوە بەرهەمی کۆمەڵایەتییە(٦) زمانیش بەرهەمی ئاتکی کۆمەڵایەتی ئینسانەکانە لە کۆمەڵگە. جگە لە ئەمانەش زمان گرنگترین هۆکاری پەیوەندی مرۆڤەکانە بەیەکترەوە. یەکێتیی زمان و شکڵگرتنی بەرەو پێشچوونی بێ هیچ بەربەستێک گرنگترین هۆکاری بازرگانی ئازادی ڕاستەقینە و بەرفراوانی گونجاوە بۆ سەرمایەداری نوێ، لەپێناو کۆکردنەوەی ئازادانە و بەرفراوانی خەڵک.(٧) ئەم پەیوەندییەی نێوان زمان و کلتوور، زمان و ئەفسانە، زمان و کەلەپوور، زمان و فەرهەنگ درێژ دەبێتەوە تا زمان و سیاسەت بەسەر یەک ڕاست[illegible] دەبنە شوێنی کاری ڕەخنە و لێکۆڵینەوە ئەدەبی و سۆسیۆلۆژییەکان.

ئەنجام

زمان وەک ئامڕازێکی کۆمیونیکەیشنی نێوان ئینسانەکان لە کۆمەڵگە، ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە ئاڕاستەکردنی کۆمەڵگە ڕووەو داهاتوو. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی جیاواز لە زمانی دەربڕینی ئاسایی و نووسین، دەتوانێت کاریگەری هەبێت بەسەر بزووتنەوەی ئەدەبی و کلتوورییەکان و وەڵامدانەوە بە ئاریشەکانی بەردەم گەشە و بەرەو پێشچوون. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی گوزارشتە لە ئاستی خەبات و تێکۆشانی چینایەتی و گەشەی کۆمەڵگە، لەهەمان کاتیشدا دەتوانێت ڕۆڵی گرنگ بگێڕێت لە بردنەپێشەوەی ئەو تێکۆشانە لەڕێگەی بەتاڵکردنەوەی سیحری بەها بۆرژوازییەکان. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی زمانی جنێو وناوناتۆرە و تۆمەتبەخشینەوە نییە، بەڵکو زمانی خوێندنەوەی دەق و دیاریکردنی ئاریشەکان و شیتەڵکردن و لێکگرێدانەوەی کۆدەکانی دقە. ئەم زمانە لەئاستێکی بەرزی بەرپرسیارێتیدا ئەرکەکانی جێبەجێ دەکات. زمانی ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی زمانێک نییە لەئاسمانەوە دابەزیبێتە خوارەوە، بەڵکوو هەمان زمانی بەکارهاتووی ناو کۆمەڵگەیە بەڵام بە دەربڕینی جیاواز

و بە بەرجەستەکردنەوەی بەرژەوەندی چینایەتی جیاوازەوە گوزارشت لە پەیوەندییەکانی نێوان ئینسانەکانی ئەم کۆمەڵگە چینایەتییە دەکات.

عەبدوڵا سەڵمان(مەشخەڵ)
کەنەدا نیوەی دووەمی ٢٠٢١

-________________

سەرچاوەکان

Marxsim and Problems of Linguistics J.V. Stalin-1
Published in the June 20, July 4, and August 2, 1950 issues of Pravda
Transcription/HTML Markup: M. and Charles Farrell
Online Version: Stalin Reference Archive (marxists.org) 2000
(٢)الفن و التصور المادي للتاريخ جورج بليخانوف ترجمة جورج طرابيشي دار الطليعة للطباعة و النشر بيروت لبنان الطبعة الاولى ١٩٧٧ ص ٤١.
More than words: how language affects the way we think by -3 Marielle Zagada
https://www.gofluent.com/blog/how-language-affects-the-way-we-think
(٤)ئەناتۆلی ڤاسیلیڤیچ لۆناشارسکی دەربارەی ئەدەب و هونەری پێشکەوتووخواز، چەند تێزێک دەربارەی گرفتەکانی ڕەخنەی مارکسیستی. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە:
Thesese on the Problems of Marxist Criticism
A.V. Lunacharsky 1928
https://www.marxists.org/archive/lunachar/1928/criticism.htm

https://en.wikipedia.org/wiki/Marxist_cultural_analysis-5

studies in language and Capitalism-6
Marnie Holborow
University of Dublin page 5

V. I. Lenin, “The Right of Nations to Self-Determination ”-7 Selected Works in Two Volumes, Eng. ed., Moscow, 1952, Vol. I, .Part 2 pp. 318-19